ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТЬ «АРХЕТИП» ТА «СИМВОЛІЗАЦІЯ»

DEEP-PSYCHOLOGICAL CONTENT OF THE CONCEPTS "ARCHETYPE" AND "SYMBOLIZATION"

У статті розкривається зміст понять «архетип» та «символізація». Зосереджується увага на теоретичних основах дослідження зазначених категорій та працях учених, які їх досліджували. Зміст статті також розкриває взаємозв'язок архетипу із символізацією в психокорекційному процесі. У роботі презентовано історичний аспект дослідження символізації та її роль у глибокому пізнанні психіки.

Під час психоаналітичної роботи з респондентом, як доводиться у статті, важливим аспектом є процес дешифрування символіки з урахуванням її архетипності. Відомо, що архетипи недоступні безпосередньому спостереженню і розкриваються лише побічно через їх проєкцію на зовнішні об'єкти, що виявляється в загальнолюдовській символіці, наприклад у психомалюнках.

Стаття концентрує увагу на механізмах символізації, які сприяють розкриттю прихованого змісту через встановлення логічних взаємозв'язків між елементами малюнку, що дозволяє представлення цілісного образу для подальшого глибокого аналізу. У психокорекційному процесі психомалюнку є важливим інструментом для пізнання психіки в єдності сфер свідомого та несвідомого завдяки здатності психіки до перекодування. Активне соціально-психологічне пізнання спирається на можливість психіки до опрацювання, що передає зміст через інформаційні еквіваленти, які потребують об'єктивування в діагностико-корекційному процесі. Стаття ґрунтується на методі активного соціально-психологічного пізнання (далі – АСПП), який розроблено науковицею Т. Яценко. АСПП передбачає єдність як теоретико-методологічного, функціонального, так і енергетичного рівнів існування психіки в її цілісності. Провідним механізмом АСПП є позитивна дезінтеграція та вторинна інтеграція на більш високому рівні її розвитку. Діагностико-корекційний процес АСПП передбачає використання опрацьованих засобів глибокого пізнання (тематичні психомалюнки, репродукції художніх полотен, камені тощо).

Ключові слова: архетип, активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), механізми символізації, психодинамічна парадигма, глибоке пізнання, символізація, символ.

The article reveals the meaning of the concepts "archetype" and "symbolization". The focus is on the theoretical foundations of the study of these categories and the work of scientists who have studied them. The content of the article also reveals the relationship between the archetype and symbolization in the psycho-correctional process. The paper presents the historical aspect of the study of symbolization and its role in deep knowledge of the psyche.

During the psychoanalytic work with the respondent, as it is proved in the article, an important aspect is the process of deciphering the symbolism taking into account its archetypal nature. It is known that archetypes are inaccessible to direct observation and are revealed only indirectly – through their projection on external objects, which is manifested in universal symbolism, such as psycho-drawings.

The article focuses on the mechanisms of symbolization, which contribute to the disclosure of hidden content through the establishment of logical relationships between the elements of the image, which allows the presentation of a holistic image for further in-depth analysis. In the psycho-correctional process, psycho-drawings are an important tool for cognition of the psyche in the unity of the spheres of the conscious and the unconscious, due to the ability of the psyche to recode. Active socio-psychological cognition is based on the ability of the psyche to objectify, which transmits content through information equivalents that require objectification in the diagnostic and corrective process.

The article is based on the method of active socio-psychological cognition (hereinafter – ASPP), which was developed by scientist T. Yatsenko. ASPP presupposes the unity of both theoretical and methodological, functional and energy levels of existence of the psyche in its entirety. The leading mechanism of ASPP is positive disintegration and secondary integration at a higher level of its development. Diagnostic and correctional process of ASPP involves the use of objectified means of in-depth knowledge (thematic psycho-drawings, reproductions of paintings, stones, etc.).

Key words: archetype, active socio-psychological cognition (ASPP), mechanisms of symbolization, psychodynamic paradigm, deep cognition, symbolization, symbol.

УДК 159.964

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.13>

Сергата І.О.

аспірантка кафедри психології,
глибинної корекції та реабілітації
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми. У рамках досліджень глибоких аспектів психіки за методом АСПП важливим є розуміння понять «символізація» та «архетип». Актуальність роботи зумовлена тим, що глибоко-психологічний взаємозв'язок цих понять у науковій літературі майже не висвітлено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен архетипу досліджували З. Фрейд

та К. Юнг. Також поняття «архетип» у своїх наукових працях розглядали С. Гроф, О. Леонтьєв, К. Прібрам, О. Ранк, Е. Фромм, Ф. Шеллінг, Т. Яценко та ін. Символізацію науковці розглядають по-різному: Е. Гловер під символізацією розуміє символізм; К. Юнг, І. Сеченов, Л. Виготський розглядають її як символічну функцію; Х. Блум – психоаналітичний символізм; Ж. Лакан, Р. Руссійон, Б. Мур, Б. Файн

у своїх роботах розкривають її як частковий вияв глобальної символічної функції; П. Орбан під символізацією розуміє символічні симпто-матичні дії; Т. Яценко під символізацією розуміє процес маскуванню витісненого змісту від сві-домої цензури з метою його вияву у поведінці.

Постановка завдання. Метою наукового дослідження є теоретичне обґрунтування понять «архетип» і «символізація» та розкриття їхнього взаємозв'язку в ракурсі психодинаміч-ної парадигми.

Виклад основного матеріалу та резуль-татів дослідження. У філософському енци-клопедичному словнику поняття «архетип» (грец. – *arhe* – початок і *typos* – образ) – це прообраз, ідея. Термін набув поширення в літературі під впливом робіт К. Юнга і озна-чає певні первинні, вроджені структури колек-тивного несвідомого, архаїчний психічний спадок життєвих ситуацій, які повторюються, та переживань людини [4, с. 45]. Також К. Юнг розглядав архетип «не просто як окремих образ, а інстинкт, який дає змогу передавати прихований психологічний зміст» [7, с. 65].

Е. Нойман писав: «Архетипи видозміню-ються середовищем, через яке вони прохо-дять, тобто їхня форма змінюється залежно від часу, місця і психологічного комплексу індиві-дуума, в якому вони проявляються» [6, с. 154]. Також учений зазначав, що архетипи колек-тивного несвідомого спочатку є безформ-ними психічними структурами, які набувають видимих контурів та конкретизації в мисте-цтві. Архетип сам по собі є незрозумілим візу-алізованим образом. Для розуміння змісту архетипу важливу роль виконує символізація та механізми символізації.

У рамках різних психологічних підходів про-блема символізації розглядається й оціню-ється по-різному. Аналіз різних джерел такої наукової категорії дає змогу вийти на інтегра-тивний рівень розуміння розвитку символів і символізації. Символізація – це «унікальний, притаманний лише людині психічний процес заміщення одних образів іншими утворен-нями, які характеризуються лише віддаленою схожістю з первісними уявленнями – схожі-стю, яка заснована на випадкових, вторинних, частково істотних деталях» [3, с. 193].

Розгляд наукової літератури дає змогу відзначити, що символізація має певні осо-бливості та виконує такі основні функції, як: вираження архетипного матеріалу та задово-лення пригніченого імпульсу (К. Юнг); маску-вання несвідомих прагнень та вираження їх у свідомості (О. Ранк, Х. Захс), маскуванню об'єкта потягу через заміщення його сим-волом (Р. Додельцев, Т. Панфілова), маску-вання несвідомого смислу та перенесення на символ реальних емоційних реакцій суб'єкта (Ч. Музатті), маскуванню змісту несвідомого

від цензури Над-Я та реалізація його у пове-дінці суб'єкта (Т. Яценко) [2]. Резюмуючи вищесказане, можна стверджувати, що функ-ціями символізації є маскуванню певного несвідомого змісту психіки та його вираження в свідомості у видозміненому вигляді. Маску-вання несвідомого змісту відбувається зав-дяки архетипній символіці.

Для більш ґрунтовного розуміння особли-востей символізації та її функціональності важливо розкрити саме зміст механізмів сим-волізації. Механізми символізації були від-криті З. Фрейдом [5] під час аналізу сновидінь. На думку вченого, в сновидінні відбувається символізація несвідомого з метою уникнення цензури: «У психічному комплексі, який зазнав впливу цензури, єдиною недоторканою скла-довою частиною є афекти; лише вони можуть вказати нам правильний шлях до тлумачення» [5, с. 274]. У своїй праці «Вступ до психоана-лізу» [14] З. Фрейд розкриває такі механізми символізації:

– натяк – вказівка на щось (виражається за допомогою символу, кольору та ін.);

– згущення зумовлене такими процесами: 1) певні латентні елементи взагалі пропуска-ються; 2) з багатьох комплексів латентних часток у явне потрапляють тільки окремі фраг-менти; 3) латентні елементи, які мають між собою щось спільне, постають разом, зливаю-чись у єдину цілість;

– зміщення, результатом якого є те, що психічний акцент переходить із важливого елемента на якийсь інший, менш важливий;

– образність – перетворення думок на зорові образи;

– вторинна обробка – з'єднання елементів в одне ціле, що стає доступним після безпосе-реднього наслідку роботи.

У наукових дослідженнях Т. Яценко [8; 10–13] уточнено зміст таких механізмів сим-волізації, як згущення, зміщення, натяк, лока-лізація, генералізація, маскуванню кількістю, від супротивного, гіперболізація, мінімізація, порушення фізичних закономірностей пред-метів (відсутність чи викривлення окремих їх частин), схематизація в контексті психоди-намічного розуміння психіки. Натяк є одним із «найдієвіших» механізмів символізації. Т. Яценко в процесі психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків визначено, що механізм натяку виявляється через семантику символу, у якій зливається архаїчний, істо-ричний, особистісний його зміст (символу) і наявні асоціативні зв'язки з іншим поведін-ковим (психічним) матеріалом, та водночас через предметний образ символічного зобра-ження і його колір.

Дослідниця Т. Яценко пише: «Опредмет-нена символізація психіки має перевагу над вербальними формами завдяки процесам

внутрішнього смислового «конденсату», узагальненого абстрагування і фільтрації смислів від сюжетно-ситуативної конкретики. Опредметнені форми презентації забезпечують перспективу визначення логічної впорядкованості психіки шляхом психоаналітичної інтерпретації поведінкового матеріалу, що спирається на очевидне, спостережуване, порівнюване тощо. Синтезована (згорнута) форма матеріалізовано-візуалізованих презентацій дає змогу у вербально-діалогічній взаємодії здійснити поступальне, багаторівневе «розпакування» смислового навантаження» [1, с. 125].

Також важливо зазначити, що завдяки механізмам символізації та розумінню архетипної символіки в діагностико-корекційному процесі відкривається можливість аналізувати психологічні тенденції психіки авторів психомалюнків. Архетипна символіка сприяє репрезентації витісненого змісту завдяки процесу символізації. Особливу роль у процесі об'єктивації несвідомого змісту через архетипну символіку мають психомалюнки та репродукції художніх полотен, для яких спільною є архетипна символіка.

У психоаналітичному процесі малюнок (художній твір) відображає цілісно природу явищ, також він є посередником між свідомими та несвідомими психічними процесами. Зазвичай кожен психомалюнок наповнений символікою. У глибинному пізнанні важливим аспектом є дешифрування символіки, зокрема й архетипу. Архетипи каталізують об'єктивування психічного назовні у візуалізовану самопрезентацію суб'єкта. Глибинно-психологічний аналіз дає змогу наблизитися до розуміння індивідуальної неповторності архетипу. Т. Яценко відзначає: «Енергетична потентність архетипу задається слідами витіснень, утримуваних механізмами опору. Взаємозв'язок архетипу із захистами латентно задає семантику візуалізованих репрезентантів, що вимагає «смислового» дешифрування. Гармонізація архетипу з базальними захистами відбувається за параметрами їх дорефлексивності і латентності формування інстанції позадосвідного» [9, с. 150]. У процесі глибинно-психологічного пізнання індивідуалізований зміст архетипу розкривається, але за умови, що суб'єкт зможе його усвідомити. Також важливим аспектом у ході аналізу поведінкового матеріалу респондента є його причетність до процесу пізнання смислового навантаження власних репрезентантів. Через перетворення архетипів на архетипічні образи та наповнення індивідуально неповторним змістом їх можна пізнати та зрозуміти. Зав-

дяки процесу символізації архетипи, які прямо не причетні до створення змісту психіки, перекодовуються в опредметнені, образні форми, які є доступними для подальшого прямого спостереження та глибинної роботи. Найдієвіше розшифрувати архетип можна через діалогічну взаємодію, адже архетип має відношення до слова, як і до образу. Для кожного суб'єкта в різні періоди життя існує індивідуальне тлумачення того чи іншого символу, що пов'язано з унікальністю життєвого досвіду та динамічністю психіки, яка здатна змінюватись, реконструюватись.

Глибинне пізнання психіки суб'єкта пов'язане з відкриттям «схитих» змістів, що є можливим, зокрема в аналітичному процесі з використанням художніх творів та інших матеріалізованих видів репрезентації психічного в діалогічній взаємодії респондента та психолога через знаходження індивідуалізованого змісту архетипів, символів, образів. Для цього психолог має володіти знаннями законів психіки в її цілісності, враховувати внутрішню суперечливість, розуміти взаємозв'язки свідомої та несвідомої сфер, багатозначність символу, метафоричність мови несвідомого.

Все вищезазначене дає змогу констатувати взаємозв'язок архетипу із символізацією, які пов'язані із несвідомим, дослідження якого стає можливим завдяки використанню матеріалізованих репрезентантів психічного (зокрема, художніх творів) за умови вільного їх вибору респондентом і подальшої діалогічної взаємодії із психологом. Мова несвідомого є досить символічною, саме тому особливо ефективним у психокорекційному процесі за методом АСПП є використання художніх полотен, які сприяють глибинному пізнанню завдяки інформаційним еквівалентам.

Висновки. На основі детального теоретико-психологічного аналізу праць учених нам удалося розкрити зміст понять «архетип» та «символізація» в ракурсі психодинамічної парадигми. Зокрема, символізація розглядається як процес, за якого витіснені бажання розкриваються у символічній формі. Також аналізуючи роботи З. Фрейда, можна виділити такі механізми символізації, як: натяк, згущення, зміщення, образність, вторинна обробка. Робота доводить взаємозв'язок процесу символізації з архетипом, оскільки завдяки цьому відбувається перекодування образів, які стають доступними глибинному дослідженню, за умов спонтанної поведінки суб'єкта. Також завдяки архетипній символіці можна окреслити особистісну проблематику суб'єкта у діагностико-корекційному процесі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агрессия: психологическая теория и феноменология / Т.С. Яценко, А.В. Глузман, А.Э. Мелоян, Л.Г. Туз. Киев : Вища шк., 2010. 271 с.: ил.
2. Наукова школа академіка НАПН України Тамари Яценко : колективна монографія / за заг. ред. акад. Т.С. Яценко. Дніпро : Інновація, 2019. 350 с.
3. Психоаналитические термины и понятия : словарь / под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина. Москва : независимая фирма «Класс», 2000. 304 с.
4. Философский словарь / под. ред. И.Т. Фролова. 7-е изд., перераб. и доп. Москва : Республика, 2001. 719 с.
5. Фрейд З. Толкование сновидений / перевод с немецкого. Киев : Здоровье, 1991. 384 с.
6. Юнг К. Психоанализ и искусство / перевод с английского. Москва : REFL-book ; Киев : Ваклер, 1996. 304 с.
7. Юнг К.Г. Архетип и символ. Санкт-Петербург : Ренессанс, 1991. 210 с.
8. Яценко Т.С. Діагностико-корекційні особливості глибинно-психологічної практики. *Наук. часоп. НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 12, Психологічні науки* : зб. наук. пр. Київ, 2010. № 29. С. 30–35.
9. Яценко Т.С., А.В. Глузман. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск : Инновация, 2015. 396 с.
10. Яценко Т.С., Глузман А.В., Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Ялта : Республик. высш. учеб. заведение «КГУ», 2014. 410 с.
11. Яценко Т.С., Усатенко О.Н., Каминская А.Н. «Интровизия-супервизия» в профессиональной подготовке практических психологов. *Наук. часоп. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12, Психологічні науки* : зб. наук. пр. Київ, 2013. № 40. С. 262–272.
12. Яценко Т., Іваненко Б., Євтушенко І. Глибинна психокорекція та упередження психічного вигорання. Київ : Главник, 2008. 176 с.
13. Яценко Т.С. Динамика развития глубинной психокоррекции: теория и практика : монография. Днепропетровск : Инновация, 2015. 567 с.
14. Freud S. Studienausgabe, Band 1: Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse und Neue Folge. Frankfurt am Main : S. FISCHER Verlag GmbH, 1989.